

МАНАС, АЙТМАТОВ ЖАНА ДҮЙНӨЛҮК АДАБИЯТ

Нургуль АШИРОВА*

Аннотация: Манас эпосу дүйнөлүк аренада көлөм жагынан гана айырмаланбастан, көркөм поэтикалык өзгөчөлүктөрү, өзүнүн орошон мазмуну, обологон бийик ойлору, орчундуу идеялары, омоктуу философиялык нускалары, жалпы адамзаттык деңгээлдеги руханий-ыймандык дөөлөттөрү, гуманисттик кенчтери менен да өзгөчөлөнөт. "Манас" эпосунун түндүгүн көтөрүп турган үлкөн идеялардын негизгиси - достук жана биримдик идеясы. Манас баатырдын кыргызды гана эмес, түркүн эл, урууларды бириктирген "курама жыйып, журт кылган" ишмердиги ушундай философияга негизделет.

Негизги Сөздөр: *Манас Эпосу, Маданий Мурас, Чыңгыз Айтматов, Кылым Карымтар Бир Күн, Кассандра Тамгасы*

The Epic of Manas, Aitmatov and World Literature

Abstract: The Epic of Manas is distinguished not only by its volume on the world stage, but also by its artistic poetic features, its rich content, lofty thoughts, important ideas, profound philosophical principles, spiritual and religious values at the universal level, and humanistic treasures. The main idea that underlies the Epic of Manas is the idea of friendship and unity. The hero Manas's uniting activity, which unites not only the Kyrgyz people, but also various peoples and tribes, is based on this philosophy.

Key Words: *The Epic Of Manas, Cultural Heritage, Chinghiz Aitmatov, The Day Lasts More Than A Hundred Years, The Mark Of Cassandra*

Кириш

Кыргызды кыргыз кылып кыйлага тааныткан "Манас" эпосу жана заманыбыздын залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун чыгармалары экенин эч ким танбас. Чындыгында дүйнө элиндеги адабият искусствосунун өкүлдөрү үчүн "Манас" эпосу жана Чыңгыз Айтматов аркылуу Жер планетасында кыргыз аттуу калк бар экенинен кабардар болсо керек. Ата-бабаларыбыз көчмөн жашоонун, аскердик турмуштун катаал шарттарына карабай, азыркы заманга чейин жеткирген эпикалык мурасын дүйнө коомчулугуна тааныта алды. Арийне "Манас" тууралуу кеп болгондо эле дүйнөлүк эпикалык чыгармалардын орошон туундулары ("Махабхарат", "Рамаяна", "Илиада" жана "Одиссея", "Шах-нааме", "Коркут Ата", "Алпамыс батыр", "Гэсер", ж.б.) катары менен саналып көп эскерилет. Бул биздин эпопеянын эбегейсиз зор көлөмдөгү чыгарма экенин баса көрсөтүү максатында албетте, керектир. Бирок "Манас" эпосуна тек гана бир көлөмү теңдешсиз фольклордук чыгарма катары карап коюу - анын чексиз мазмун-маанилик тереңдигин жана кыял жеткис акыл-ой чабытын ойдогудай аңдай билүүгө мүмкүндүк бербейт.

Ар бир кыргыз баласы кылымдар бою "Манасты" жүрөгүндө сактап, ошол тарыхты аздектеп жашап келгени үчүн көчмөн кыргыз эли дүйнө калкынын катарында түптүү журт бойдон сакталып келгени анык. Ошондон улам байыртадан түптөлүп, адамдын рухий жан-дүйнөсүнө азык берип, эстетикалык ырахат тартуулай ала турган чыныгы фольклордук дүйнөбүз, "Манас" баштаган чоң жана кенже эпосторубуз, кийин "жаралды" делген профессионал адабиятыбыз да космостук ылдамдыкта дүйнөлүк адабияттын деңгээлине жете алды десек аша чапкандык болбойт деп эсептейм. "Манас" чындыгында адамзат тарыхынын бүтүндөй бир доорун, кайталангыс катмарын түзгөн кадимки көчмөн цивилизациянын, көчмөн маданияттын, көчмөн рухтун көз кайкыган ажайып көрүнүшү, азыркы күнгө келип жеткен көөнөргүс көркөм-руханий мурасы, ыйык китеби, арман күүсү. Кыргыз үчүн "Манас" кылымдар бою кыргыздын кыргыздыгын өзүнө таанытып, тарыхтын оош-кыйыш кезеңдеринде элди өз айланасына баш коштуруп келген улуттук урааны, асаба-туусу, касиеттүү кудурет-күчү сыяктуу. Мусулмандардын "Кураны" менен христиандардын "Инжили" кандай ыйык саналса, кыргыздар да "Манасын" ошондой ыйык тутат.

Ал эми "Манастын" мазмунуна жана маани-маңызына астейдил көңүл бурсак, азыркы учурга тиешелүү бир катар көйгөйлүү суроолор өзүнөн-өзү туулат. Миндеген

*Кыргыз Экономикалык университетинин ага окутуучусу, nashyrova76@gmail.com

жылдардан ашуун илгери түптөлгөн Кыргыз каганаты кезинде эмне үчүн кыйрап калган? Миңдеген жылдардан ашуун мезгил бою биздин эл эмне үчүн кайра биригип, мамлекет куралган эмес? "Манастагы" таруудай чачыраган кыргыз элин чогултууну көксөп зар какшаган арман-тилек кайдан келип чыккан? Миң жылдап зарлап күткөн үмүт-тилеги бу күндө тагдырдын жана тарыхтын жазмышы менен өзүнөн-өзү орундалып, ооматы келип турганын Манастын бүгүнкү урпактары туура түшүнүп жатабы? Же арзан келген жеңиштин баркын жеңил баалап, ырысын көтөрө албай жатышабы? Деги эле эл башылардын ичинде стратегиялык өңүттө ой жүгүртө билген, Ата-Мекени, анын азыркы абалы жана келечек тагдыры үчүн чындап күйгөн, гуманитардык-философиялык жана руханий-маданий көрөңгөсү ойдогудай ыйман-ынсаптуу, интеллектуал изги инсандар барбы же жокпу деген да ой туулбай койбойт экен..?

Ал эми ушу соболдорго улай эле залкар жазуучубуз Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларына келсек, ага арбалбаган, кызыкпаган (өзгөчө чет өлкөлүк) интеллигенция аз болуш керек. Анткени дүйнөдөгү 128 мамлекетте улуу жазуучунун чыгармалары китеп болуп басылып, 176 тилге оодарылыптыр. Мурдагы советтик мамлекеттердин жазуучуларынын ичинен не бир залкар аталгандары да дүйнөлүк адабияттын алкагына Айтматовчолук чыга алган жок десем жаңылышпайм, себеби биринин да чыгармалары Айтматовдой окулуп, басылып, башка тилдерге которулбаптыр. Анткени Айтматовдун чыгармачылыгы жөнөкөй кыргыз айылынан башталып, ааламга кеткен адабият экени айныксыз чындык. Анын философиясы, көрөгөчтүгү - келечектин көптөгөн суроолоруна жооп берүүдө. Ал эми адабий ачылыштар, изилдөөлөр али да алдыда. Бул туурасында жазуучу, окумуштуу Бейшебай Усубалиевдин айтканы бар: "Биз Айтматовду ача албай келебиз дагы эле. Мурдагы Советтер Союзунун мейкиндигинде канча айтматовтаануучулар бар, дүйнөдө дагы канчасы изилдеп жүрүшөт. Бирок анын көркөм дүйнөсү дагы эле ачыла элек.

Мисалга: "Жамийланы" алалы. Аны Луи Арагон "сүйүү жөнүндөгү эң ажайып баян" деп бекеринен айткан жок да. Ага чейинки дүйнөлүк адабиятка көз чаптырсаң, даяр сүйүүгө кезигесиң. Көргөндө эле ашык болуп, сүйүп калышат. "Анна Каренинада" деле, Стефан Цвейг жазган "Бейтааныш аялдын катында" деле ошондой. Айтматовдо андай эмес. Айтматовдун чыгармаларында бул ыйык сезим - сүйүүдөн жогору турган сезим. Бул сезимге ат коюла элек. Биз ага ат таба элекпиз. Ошо сезим адамда кантип жаралат? Анын тилсиз жоо экенин билген эмеспиз да. Мисалы, Жамийла абдан акылдуу, кайненесин сыйлаган, эл-журт эмне дейт деген эстүү жан нарктуу келин болчу да, туурабы? Бул сүйүү деген адамды жинди, делбе кылып салуучу сезим окшойт, сыягы. Эгерде Айтматов идеологияны ойлоп отурса, Жамийланы өлтүрүп же өлтүртүп тынмак..."

"Манас" жана Айтматовдун байланышы жөнүндө илимпоздор бир топ изилдөөлөрдү жүргүзүп келе жатышат. Залкар жазуучубуз өзү да чыгармаларында эпостон өзөк алып, шыктанып, уңгулуу сөздүн учугун улап жазганын жашырган эмес. "Кылым карытар бир күн" романы улуу эпоско барып байланат. Бул туурасында көп айтылып, көп жазылды. Ал эми "Кассандра тамгасындагы" түйүлдүк темасынын өзөгү да "Манастан" алынганы байкалат. Бул туурасында айтматовтаануучу, академик А.Акматалиев мындай дейт: "Кассандра тамгасын" жазуу Айтматов үчүн чыгармачылык жактан өтө татаал, өтө кыйын болгондугун мага автордун өзү моюндаганы эсимде: "Ар бир чыгарманы жазуу кыйын, бирок бул жаңы романимди жазганда күнүнө болгону беш-алты эле сүйлөм жазып жатам. Роман мурдагы чыгармаларыма таптакыр окшошпойт. Батышка баргандан кийин чыгармачылыгыма таптакыр башкача көз караш менен карап калдым," -деген эле..." Чынында эле жазуучунун бул чыгармасы мазмуну, камтыган окуясы, масштабы, стили, образдар системасы, ж.б. жагынан таптакыр башкача жазылгандыктан, окурмандар Ч.Айтматовдун бул романын кадимки чыгармаларындай кабыл ала албай, тагыраагы түшүнө албай көбү окубай калганы да белгилүү. Ал эми чыгарманы терең философиялык маанисин түшүнгөн япон ойчулу Дайсаку Икеда

сыяктуулар Чыңгыз Айтматов өз романында жаңы темага (эмбрион) кайрылып, көркөм адабиятта чоң ачылыш жасады деп белгилешти.

Ал кандай ачылыш? Эмне үчүн жазуучу бул чыгармасында али жарык дүйнөгө келе элек түйүлдүктү теманын негизги каарманы кылып алды?! Чыгармадагы түйүлдүк (кассандра-эмбрион) темасына “Манас” эпосунун тиешеси барбы? Элибиздин миңдеген жылдык тарых-тажрыйбасын камтыган энциклопедиялык мазмундагы көркөм мурасыбызда ушул эмбрион темасына байланыштуу маселе камтылганбы?!

Мына ушул суроолордун айланасында ой жүгүртүп, сюжеттик байланышты табууга болот экен. Эпос менен бүгүнкү күндүн ааламдык проблемасын байланыштырууда жазуучу эң чебер, көркөм устат экенин дагы бир жолу далилдеди. Мурда “Манас” эпосундагы эки-үч саптан (...Баланы кармап алалы, Башына шири салалы... “Манас”, 1-том С.Каралаевдин варианты, 1982) ааламдык жаңы идеяны ойлоп тапса, мында бир көркөм окуядан ааламдык проблеманы алып чыгып отурат. Мисалы, эненин курсагында түйүлдүк болуп жатканда эле Манастын өткүр болушу билинет эмеспи:

-Өлөңдүү жерге өрт коём,
Тууландуу жерди тутантам.
Кара сууга кан куям,
Кабар берди кабардан – делет эпосто.

Ошону менен бирге Умай Эне менен түйүлдүк-эмбриондун (Алмамбеттин) ортосундагы сүйлөшүүсүндө анын келечек тагдырына болгон “тынчсыздануусу” жатат. Умай Эне гана ага келечегинин кеңдигин айтып, ынандырат. Сагымбай Орозбаковдун вариантында бул мындай саптар менен берилет:

-Умай Эне бериште Урду келип баланы,
Урганына чыдабай Үжүддү көздөй барганы.
“Ак амири, чык! – деди,
Айтканымды ук!” – деди.
Анда бала муну айтат:
“Ыгы менен айда – деп,
Ырыскым менин кайда? – деп.
Ылдамдап сууруп айда – деп,
Тар курсакка талашып,
Таппайсың мындан пайда – деп,
Талаага сыйбайт ырыскың
Барсаң, жалган жайда!” – деп.

Караңыз, манасчы бу жерде баланын (Алмамбеттин) жарык дүйнөгө келердеги “ойлонушун” берип жатат. Мында каарман төрөлө элек жатып эле ал келип кошулчу чөйрө, коом анын келечектеги жашоо принциптерине карама-каршы келип, өз эли, өз мекени үчүн жат, өгөй болуп, өз элинин безерманы, чыккынчысы болуу тагдыры маңдайына жазылганын сезип, “өлүп түшүүнү” артык көрүп жатат. Мына ушул көрүнүштү Чыңгыз Айтматов таптакыр башкача өңүттөн караган. Эгерде Сагымбайдагы эмбрион (Алмамбет) алгач сырт дүйнөдөгү зордук-зомбулук, адилетсиз дүйнө менен келише албаган менен кийин алган багыты, аздектеген чөйрөсү Манас дүйнөсүнө байланыштуу болуп, образдык касиетке ээ болсо, Айтматовдун “эмбриону” жарык дүйнөгө келсе жакшы коомго, жакшы адамдардын жашоосуна бүлүк саларын эскертип жатат. Анын айтканына назар салсак, ал: “Эгер эрк өзүмдө болсо, мен туулбай коюуну артык көрөр элем. Силердин сурооңорго жооп кылып, мен белги берем, силер андан мени, менин жакындарымды да, келечекте тагдырдын оор жазмышы, бөөдө кырсык күтүп турарын чечмелеп биле аласыңар. Эгер силер ал белгилерди чечмелей ала турган болсоңор, анда билип алгыла, мен кассандра-эмбрион, эч кимге артык жүк болбой,

туулбай туруп, туна чөгүүнү артык көрөм. Силер сурадыңар, мен жооп бердим. Менин жашагым келбейт!"-дейт...

Ч.Айтматов бул романын мындан отуз жыл мурун жазган. Ал мезгилде жазуучунун фантазиясынан жаралган терс эмбрион жөнүндөгү маселе жана аны менен каршы күрөшүү, тоскоол болуу мүмкүнчүлүгү жеңилирээктей сезилсе, отуз жылдын ичинде терс түйүлдүктөр реалдуулукка айланып баратканын көрүп жатабыз.

Адамзат экономикалык жактан гүлдөп өнүксөк, илим-техниканы дүркүрөтүп өстүрсөк, революцияларды жасап, жаңы өндүрүштүк-экономикалык негиздерди жаратсак, түзсөк, анан мунун натыйжасында нраваларыбыз, адеп-ыймандык нарк-насилибиз өзүнөн-өзү жакшырат, рух дүйнөбүз автоматтык түрдө жаңы тепкичке өркүндөп чыгат деп ишенгенбиз. А бирок бүгүн айланабыздан билимдүү маңкурттарды, жогорку маалыматтуу жалданма киши өлтүргүчтөрдү, илим-билимдүү коррупционерлерди жана ыймансыз, даражалуу ачкөздөрдү, дипломдуу киши тоногучтарды кадам сайын кездештирип отурабыз.

Уят-сыйыт, абийир, адамгерчилик, боорукерлик ж.б.сыяктуу аруу сезимдер жоюлуп, тескерисинче, уятсыздык, алдамчылык, пайдакечтик, таш боорлук, өзүмчүлдүк, кайдыгерлик, ж.б. терс көрүнүштөр үстөмөндөгөн абал өкүм сүрүп баратат. Бүгүнкү күнү Айтматовдун олуялыгы далилдене баштады. Ал көзү ачыктык кылып азыркы заманды көрө билген экен. Учурда эмне деген жүрөктү титиреткен окуялар болуп жатат..? Аң-сезимдин бузулушу адам баласынын руханий кыйроосуна алып келүүдө. Кеп саясый, экономикалык кризисте эмес, эң башкысы руханий кризиске учурагандыкта болуп жатат. Дүйнөнүн төрт бурчун терс эмбриондор каптап, көбөйүп бара жаткандай... Маңкурттардын күчтөнгөн башкача мууну жарала баштагандай... Алар Алмамбет-Манастын заманына караганда алда канча агрессивдүү, коркунучтуу. Алмамбет Манастын чөйрөсүнө барып жабыккан көңүлүнө жай тапса, ХХI кылымдын компьютербаш кассандро-эмбриондору кайсы баалуулук, кайсы ыйыктыктардын алдында тизе бүгүп, жан дүйнөсүн тазартып, агартуунун айныгыс жолуна түшөрү белгисиз?!

Учурдагы түйшөлткөн коогалаң жөнүндө маркум акын Зайырбек Ажыматов мындай дейт: Гаджеттерден шири кийип Адамзат,

Каякадыр бара жатат карайлап.

Жаң-жуңдардын жаңы мууну, оо, бүгүн,

Жаратканга тең атадай жалаңдайт!

АдамФондор башкарылган, башкарган,

Сүзүп өтөт ондон, солдон, капталдан.

Кентаврдын каптап жаңы түрлөрү,

СмартАдам туш тарапта чакчайган.

Жашоо болсо жалаң эле жарыштай,

Жан чыркырайт чырт үзүлөр кайыштай.

Байлык жарыш, таасир жарыш, бак жарыш,

Жөн жашоо жок, кадимки адам карыптай.

Алсыздарды муунтушуп, басышат,

Күчтүүлөрдү пайдаланат, сатышат.

Кожоюндар согуш кылбай Жер шарын,

Адамдардан бошотушуп жатышат.

Бүгүн маңкурт мурдаңкыдан күчтөнгөн,

Бүт дүйнөгө жаасын мелжейт түптөлгөн.

Интеллекти, гени, дени кубаттуу,

Буюрук берет бейиш, космос - бүт жерден!

Мен таштанды, сен таштанды - өзөк өрт,
Мээбизди уулап, эзип, өгөшөт.
Бөлүп-жарып баарыбызды бир күнү,
Таштандыга ыргытууга жөнөшөт.

Балдар болот төрөлбөгөн атадан,
Жаралбаган! Жаратпаган! Жасаган!
Биз акыркы кишилербиз, а мүмкүн,
Бул дүйнөдө жөн адамдай жашаган...

С.Орозбаковдун вариантындагы "Манас" эпосу Айтматовду дал ушундай өз алдынча ааламдык масштабдагы философиялык ой жүгүртүүлөргө, идеяларга түрткү берген окшойт. Учурда Айтматов тапкан эмбрион ааламды түйшөлтүп келет. Демек, Айтматовдун түйүлдүк темасы тар, жекелик мааниде эмес, кеңири, масштабдуу жана терең мааниде экенин тарых тастыктай баштады.

Корутунду

Тарыхта далай даңазалуу мамлекеттер менен элдер ынсап-ыйманынан айрылып, көр дүнүйөнүн жана пендечилик, ырахат-лаззаттардын кумарын кууп калгандан баштап, деградацияга учурап жок болушкан. Ошондуктан биз эң оболу балдарыбызга, болочок урпактарыбызга кандай өлкөнү жана кандай руханий мурастарды калтырабыз? Мына ушул суроолор жөнүндө ойлонуп, ушунун камын көрүшүбүз керек! Мамлекеттүүлүккө жетпей жүргөндөрдү, мамлекетин жок кылып алгандарды азыр көрүп жүрөбүз го. Кыргыз эпосу менен айкалышкан Айтматовдун аалымдыгы дүйнөлүк адабият менен философия кылым санап түбүнө жеталбай келаткан адам жана тагдыр, инсан жана анын коом менен болгон алака-мамилеси, бийлик жана бийлик үчүн күрөш, кишидеги арамдык жана чыккынчылык, ичи тарлык жана көрө албастык сыяктуу түбөлүктүү көйгөйлөрдүн түп жайын козгойт. Байыркы мезгилде эл-журтту, урууларды Манас жыйнаса, XX кылымдын аягында Айтматов дүйнөлүк чыгармачыл инсандарды Ысык-Көл форумуна чакырып, ааламдык маселелерди талкуулап, жаңыча ойлонууга мезгил жеткенин коңгуроо кылып, идеялар алмашып, жаңырды эле. Муну "Көкөтөйдүн ашынын" жаңыртылган формасы деп түшүнсөк да болот.

Демек, кыргыз баласынын руханий-гуманисттик ойлонуу ыгы жана адептик-ыймандык жашоо таризи бүгүнкү технократиялык дүйнө үчүн көп жагынан үлгү болууга татыктуу өрнөк деп дагы бир жолу айтып өткүм келет.

Биз батыш менен чыгыштын өнүккөн өлкөлөрүнөн, албетте, экономикалык инвестицияларды, технологиялык жаңылыктарды ала алабыз. Бирок, ыйман, адеп, рух маселесине келгенде бизге чет өлкөлүк адеп-ахлак инвестициясынын кереги жок. Бул жагынан өзүбүздүн улуттук көрөңгө-казынабыз толтура. Мисалы, эл жазуучусу Кеңеш Жусупов атабыз бизге жеткен жана учурдагы улуттук тарыхый-көркөм маданий мурастардагы, макал-лакаптардагы, "Манас" баштаган улуу эпосторубуздагы, болумуш-санжыраларыбыздагы насыяттарды, адеп-ахлак нускаларды, осуяттарды, эреже-заңдарды жана калкыбыздын жашоо практикасын терең талдап отуруп, ошол дөөлөттөр катарын төмөндөгүчө жалпылап, жыйынтыктап, алдыбызга сунат: "Жер - сууну ыйык тут, боордоштой ылым сана, шайкеш жаша. Жер-энени көзүң менен көрүп, жүрөгүң менен таанып, аны ыйык сакта. Тең бөлгөндү Теңирим сүйөт, ата-бабанын арбагына, улуу касиеттерине сыйын! Алар сенин колдоочуң жана жол көрсөтөөрүң. Бабаларга жана келечек муунга төлөмөрсүң.

Берегилерди жадыңа түй: дайыма кишичилик милдеттеринди (адамкерчилик) бил. Адал жаша. Оюңду тазарт. Адептүү бол. Ичиң тар болбосун. Бар-жокко каниет, топук

кыл. Ыймандуу, боорукер, жоомарт, ак көңүл бол. Арам ойдон, арамдыктан кач, карасанатай болбо. Намыскөй бол. Намысты өлгөнчө колдон түшүрбө. Жерди корго, туунду сакта. Дос, душманды айыр. Бал сөзгө, жалтырак дүнүйөгө алданба. Антты бузба. Салт, наркты сакта. Атаны, улууну урматта. Улууга сый, кичүүгө урмат көрсөт. Акылмандык - калканың. Акылга баш ий, жакшыга жанаш. Сөз кунун баркта. Кан сөзүн, эл сөзүн, атанын жана улуунун сөзүн жерге таштаба. Башканын никесин бузба. Энени, аялзатын сыйла. Калыс бол. Чынчыл бол. Өзгө, жатка болсун акыйкаттан тайба, ушак, калп айтпа. Ач көз болбо. Башканын дүйнөсүнө көз артпа. Сабырдуу бол. Кыялыңды оңдо. Ачуунду бек карма. Ниет пейлинди таза алып жүр. Жаман ойдон, жаман жолдон кайт. Адамга, кыбыр эткен тирүү жанга жакшылык жаса. Тирүүлүктү ая. Жабык көзүңдү ач, устатыңа ишен. Акыл көкүрөгүңдү өзүң жар. Дүйнөнү өзүң тааны. Өзүңдүн оюң менен ишинди тең, таза алып жүр. Аалам жашоосу чексиз. Адам өмүрү кыска, узак да. Сен өз жолунду тап. Теңир колдосун!" Мына - кыргыз элинин адеп-ахлактык, ыйман-ызааттык улуу эрежелери. Ушул эрежелер кечээги мекенчил, айкөл ата-бабаларыбыздын жүрүм-турумун жөнгө салуучусу да, ошондой эле тарыхтын "аяздуу бороон-чапкындарында" улутубузду аман-эсен сактаган башкы тиректеринен да болуп келген.

Биздин милдетибиз ушул казына-байлыгыбызды терең аңдап түшүнүүбүз, өздөштүрүүбүз жана өркүндөтүп урпактарга жеткирип, пайдалана билүүбүз абзел!

Жыйынтыктап айтканда, Чыңгыз Айтматов атабыз айтмакчы: "Ала-Тоо койнунда кылымдан-кылымга жашап келген кыргыз баласы бул дүйнө үчүн нени берди, адамзаттын өнөрүнө, маданиятына нени кошту дегенде, бирден-бир жообубуз - "Манасты" берди дейбиз! "Манас" эпосу — тарыхыбыздын көөнөрбөс дөөлөтү болсо, ал эми Чыңгыз Айтматов — маданиятыбыздын көөнөрбөс дөөлөтү болуп эсептелет.

АДАБИЯТТАР

“Манас” (1995), Бишкек, Энциклопедия 1-2 том.

Ажыматов, Зайырбек (2019), *Жүрөктөгү бороон*, Бишкек.

Айтматов, Чыңгыз (1988), *Биз дүйнөнү жаңыртабыз дүйнө бизди жаңыртат*, Фрунзе, Кыргызстан басмаканасы.

Айтматов, Чыңгыз (1994), *Манас – океан эпос*, Бишкек, Илим басмаканасы.

Акматалиев, Абдылдажан (2018), “Манас”, *Сагымбай, Айтматов и эмбрион, волнующий Вселенную*, Вестник.

Акматалиев, Абдылдажан (2009), *Чыңгыз Айтматов. Чыгармалардын сегиз томдук жыйнагы*, Бишкек

Акматалиев, Абдылдажан (2013), *Чингиз Айтматов: Человек и Вселенная*, Бишкек.

Байгазиев, Советбек (2011), *Манастаануу*, Бишкек.

Жакыпбек, Ашым (1995), *Теңири Манас*, Бишкек.

Жусупов Кеңеш (2006), *Кыргыздардын байыркы маданияты*, Бишкек.

Ибраимов Калык (2024), *Манас эпосу - кыргыз элинин рухий феномени*, Бишкек, Азаттык радиосу.

Икеда, Дайсаку; Айтматов, Чингиз (1993), *Ода величию духа. Диалоги*, Москва.

Орозбаков, Сагымбай (1978), *Манас*, Фрунзе, 1-том

Усубалиев Бейшебай (2023), *Адабиятчыларга таарынычым бар*, Бишкек, Азаттык радиосу.